

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет –
Одсек за социологију, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura2066240S

УДК 303.433.2/3:316

303.442:316

прегледни рад

МЕТОД СЛУЧАЈА - КОНЦЕПТ И ПРАКСА

Сажетак: Овај рад посвећен је методу случаја, квалитативном методу о којем се у српској социологији није много писало. У првом делу аутори разматрају сам концепт метода случаја и његове главне врсте, одлике и ограничења. Метод случаја је нарочито погодан за истраживања на социолошки „непознатом терену“, а једна од његових главних карактеристика јесте коришћење већег броја квалитативних и квантитативних техника за прикупљање података. Други део рада представља методолошку анализу истраживања које су аутори реализовали коришћењем метода случаја. За разлику од неких других метода, метод случаја обично нуђи близак контакт са живим и конкретним друштвеним светом.

Кључне речи: квалитативни методи, метод случаја, метод вишеструког случаја, истраживачко искуство.

Пред свако истраживање, социолог је у обавези да одабере одговарајући метод(е) којим ће се служити. Методи социолошког истраживања, као и технике за прикупљање података, бивају одабрани најпре у односу на проблем који се истражује, затим у односу на особености предмета истраживања и, најзад, у односу на циљеве који се пред дато истраживање постављају; при томе се могућност употребе више техника и метода у једном истраживању подразумевају.¹ Као један од квалитативних метода, који може у себе да укључи велики број техника за прикупљање података, истиче се *метод случаја*. У литератури посвећеној овом методу

1 Шљукић, М. (2018) *Фабрика*, Ново Милошево: Банатски културни центар, стр. 87.

(методу случаја) наглашава се да је он посебно погодан за проучавање нових подручја процеса друштвених промена.²

стицајем различитих околности, о којима ће бити речи у даљем тексту, аутори овог прилога су у својој досадашњој научној активности више пута били у прилици да у истраживањима примењују управо метод случаја. Стога ће у овом раду бити представљен не само споменути метод, односно његове главне одлике и сам концепт, већ ће бити методолошки анализирана социолошка истраживања која смо реализовали методом случаја. При томе нећемо анализирати свако истраживање узето за себе, него ћемо целој ствари приступити проблемски, у смислу издвајања и наглашавања методолошких битних момената.

Концепт и битне карактеристике метода случаја

О методу случаја није се код нас много писало. Ипак, добар преглед овог метода дат је у књизи М. Богдановић *Методолошке студије*, иначе посвећене квалитативним методима. Према њеним речима, „сва битна својства социолошког метода садржана су у методу случаја – очување целине појаве, њен релевантни контекст, развојна димензија, комплементарност различитих извора података.”³ Из овог одређења можемо ишчитати четири битне одлике овог метода: прво, приступ појави као целини (социолошки присту) уместо њеног „дробљења” у безброј делића чиме се често проблем више замагљује него што се расветљава; друго, нагласак на окружењу које битно утиче на саму појаву; треће, сагледавање испитиване друштвене појаве као историјске и динамичке; четврто, употреба већег броја техника за прикупљање података, односно велики број извора података, чиме се изучавана појава осветљава са различитих страна, али и „по дубини”. Владимир Милић сматра да је метод случаја „незаменљив када се ради о свестраном проучавању целине појединчевог искуства, појава, установа и организација.” Овај метод, је као ни један други, ефикасан у проучавањима развојности случаја (случајева). Историјска димензија појава и процеса је битна карактеристика друштвених збивања, а управо сазнавање те димензије омогућује овај метод.⁴

2 Eisenhardt, K. M. (1989) Building Theories from Case Study Research, *The Academy of Management Review*, Vol. 14, No 4, pp. 532-550.

3 Богдановић, М. (1993) *Методолошке студије*, Београд: Институт за политичке студије, стр. 120.

4 Милић, В. (2011) *Основи методологије искуственог истраживања у друштвеним наукама*, Београд: Завод за проучавање села, стр. 125.

Један од најбољих познавалаца метода случаја Роберт Јин (Robert Yin), истиче да је тај метод погодан када се: 1) у истраживању поставља питање „како” и „зашто” неки процес делује; 2) када истраживач нема контролу над догађајима које истражује и 3) када се истражује некаква савремена појава у реалном друштвеном контексту.⁵ У односу на циљеве истраживања, студије случаја могу бити експлораторне, дескриптивне и експанаторне, с тим да је метод случаја посебно погодан када је потребна „дубинска” дескрипција неке појаве.⁶ Памела Бакстер (Pamela Baxter) и Сузан Џек (Susan Jack) разликују чак седам типова студија случаја: експанаторна, експлораторна, дескриптивна, студија вишеструког случаја, интринзична, инструментална и колективна (која је слична вишеструкој студији случаја).⁷

Велики значај за сама истраживања има разликовање две варијанте метода случаја: метод појединачног (*single case method*) и метод вишеструког случаја (*multiple case method*). Основна разлика међу њима је у томе што се метод вишеструког случаја примењује у ситуацијама када једна студија обухвата више од једног случаја, при чему се следи логика понављања (проучавају се нови случајеви у теоријски прецизно утврђеним условима), као код вишеструког експеримента. Примена метода вишеструког случаја захтева чвршћу стандардизацију поступка, оштрију селекцију кључних димензија и релевантних података, са мање детаља него што се то иначе чини када се остаје само код једног случаја.⁸ Овакви захтеви код метода вишеструког случаја су сасвим разумљиви, јер се не може очекивати једнака фокусираност и инсистирање на детаљима као код метода појединачног случаја – барем не у јединственом истраживању. Сви случајеви морају бити пажљиво одабрани без обзира на то да ли се њиховим проучавањем очекују слични резултати (дословно понављање – *literal replication*), или супротни резултати, али у теоријски очекиваним условима (*theoretical replication*).⁹ Одабир случајева је нужно у тесној вези са теоријско-хипотетичким оквиром истраживања које се изводи.

5 Yin, R. (2009) *Case Study Research – Design and Methods*, SAGE Publications, Inc, pp. 2-8.

6 Yin, R. (1981) The Case Study Crises: Some Answers, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 26, No. 1, pp. 59; Yin, R. (2009), нав. дело, стр. 4.

7 Baxter, P. and Jack, S. (2008) Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers, *The Qualitative Report*, Vol. 13, No. 4, pp. 547-549.

8 Богдановић, М. нав. дело, стр. 96-97.

9 Исто, стр. 99-100; Yin, R. (2009), нав. дело, стр. 53-54.

Један од главних проблема када се ради о методу случаја, посебно вишеструког случаја, јесте стандардизација. „Лабавост” стандардизације последица је квалитативног карактера овог метода. Чвршћа стандардизација поступка у примени метода вишеструког случаја постиже се применом анкете као технике за прикупљање података. Овим се, истовремено повећава и квалитет самог истраживања јер се уз квалитативну додаје и квантитативна димензија анализе, чије отсуство често замера методу случаја. МекКлинтон (С.С. McClintock) и сарадници се посебно залажу за комбиновање, односно обједињавање анкетног истраживања и метода случаја, истичући значај примене логике анкетног истраживања на стандардизацију метода случаја. Они чак предлажу метод који интегриса оба приступа, задржавајући њихове предности. Тако интегрисан, нови метод добио би назив „метод случаја као скупине” (*case cluster method*), а заснивао би се на претпоставци о појединачном случају као скупини хетерогених јединица анализе.¹⁰ Осим тога, према овим ауторима, стварна снага примене и претпоставка стандардизације метода случаја је и у *теоријској заснованости истраживања*.¹¹

Када је реч о истраживачком плану који се примењује у оквиру студије случаја, разликују се две варијанте: холистички и уграђени план истраживања, а за сваки од ова два плана су идентификовани услови примене. Холистички план се примењује у ситуацијама када је теорија на оном степену општости да не омогућава идентификацију подјединица. Ова недовољна одређеност теорије може негативно утицати на истраживање, у смислу да се истраживање одвија на апстрактном плану, без могућности уочавања специфичности одређених појава, као и успостављања прецизних мера и података. Са друге стране, развијању теоријске и методолошке осетљивости помаже чвршће структурирана ситуација и могућност препознавања одређених подјединица, па „уграђени” истраживачки план може послужити као нацрт за усмеравање истраживања у проучавању случаја. Међутим, и у коришћењу овог плана треба водити рачуна о потенцијалним „опасностима”, јер се може десити да се проучавањем подјединица заборави враћање на целину случаја. У примени метода вишеструког случаја може се такође користити холистички или уграђени истраживачки план, односно индивидуални случајеви вишеструког приступа могу се проучавати на основу једног или другог плана. Јин,

10 Према: Богдановић, М. нав. дело, стр. 90.

11 Према: Богдановић, М. нав. дело, стр. 90-92; Исто мисли и: Yin, R. (2009), нав. дело, стр. 35, 57.

при томе, наглашава да се приликом употребе уграђеног плана истраживања могу користити квантитативни подаци добијени анкетом, али да они при томе не смеју бити обједињени, него се морају третирати посебно, јер би сечење граница случајева учинило да план вишеструког случаја изгуби свој смисао и да прерасте у план за анкетно истраживање.¹²

Стандардизација метода случаја, осим развијањем плана истраживања, постиже се и утврђивањем услова његове поузданости и ваљаности. У том смислу се у литератури наводе следећи услови његове примене: 1) услов појмовне ваљаности, односно утврђивање тачних операционих мера за појмове који се користе у проучавању; 2) услов унутрашње ваљаности, која се испитује само у студијама усмереним на утврђивање узрочних веза, а смисао јој је да разграничи привидне корелације од узрочних веза; 3) услов спољне ваљаности – реч је о деликатној и често критикованој страни студије случаја, а тиче се могућности уопштавања добијених података. Одговор на ову врсту критике налази се у развијању и примени *метода вишеструког случаја* заснованог на логици понављања путем проучавања других случајева у условима предвиђених теоријом; 4) услов поузданости, који се сигурније постиже применом *метода вишеструког случаја*, а уз употребу протокола и базе података. Ваља посебно нагласити да је проверавање унутрашње ваљаности сложен задатак, повезан са анализом, а који се врши у оквиру три основна аналитичка поступка: обрасца суочавања (*pattern-matching*) двеју супротних претпоставки, грађења објашњења и анализе временске серије.¹³

Протокол се сматра једном од главних тактика за повећање поузданости метода случаја, а садржи општа начела, али и детаљно разрађену процедуру и технике истраживања.¹⁴ Стварање протокола форсира истраживача на интензивно размишљање о ономе шта проучава и на који начин. Протокол би требало да садржи следеће целине: 1) преглед пројекта за студију случаја, који укључује циљеве, основне проблеме и релевантну литературу; 2) теренске процедуре – део протокола који треба да буде што непосредније операционално разрађен (процедуре посматрања и интервјуа/анкета требају се прилагодити току и времену посматраних догађаја, односно времену испитаника, утврђивање шта је од архивских и других докумената доступно, упутства о

12 Богдановић, М. нав. дело, стр. 98-100; Опширније у: Yin, R. (2009), нав. дело, стр. 50-54, 59-60.

13 Богдановић, М. нав. дело, стр. 100-101.

14 Yin, R. (2009), нав. дело, стр. 77.

успостављању контаката са средином, кључним људима и институцијама од којих се траже обавештења); 3) основна истраживачка питања обухваћена студијом, која усмеравају прикупљање података, као и питања „подсетници” која су постављена истраживачу и чија је сврха да подсети које податке и зашто треба прикупити; 4) водич за писање извештаја о добијеним подацима (од претпоставки, преко описа и прецизирања истраживачког плана, употребљених техника за прикупљање података, до саопштавања резултата, коментара у вези са њима, извођења закључака и библиографских информација).¹⁵

С обзиром на то да је конститутивна особина метода случаја разноврсност извора и података, већ у оквиру истраживачког плана се предвиђају они извори и подаци (постојећи, као и нови до којих истраживањем тек треба доћи) који се, на основу циљева и претпоставки истраживања, сматрају релевантним за проучавани случај или случајеве.¹⁶ Коришћење података из различитих извора има за циљ да повећа сазнајну вредност резултата и да помогне у решавању питања појмовне ваљаности и поузданости целе студије. У процесу прикупљања података из различитих извора морају поштовати одређени принципи и то, пре свега, у проверавању њихове тачности.¹⁷ Другим речима, поузданост студије бива осигурана поузданошћу извора коришћених података.

Да би се осигурала већа поузданост вишеструке студије случаја (али и студије појединачног случаја) потребно је формирање базе података и очување ланца евиденције, што заправо значи да је потребно изградити посебан начин организовања сакупљене документације.¹⁸ На тај начин се подаци организују и категоришу како би у потребном тренутку били приступачни. Ту спадају теренске белешке истраживача које су створане на основу интервјуа и посматрања, а које се најчешће разврставају проблемски. Осим тога, у базу података укључују се и документи који су релевантни за осветљавање проучаваног случаја (или случајева), а који су ради лакшег одлагања и поновног коришћења обележени библиографски.¹⁹

Имајући у виду наведену чињеницу да је за метод случаја карактеристично прикупљање података из различитих извора,

15 Богдановић, М. нав. дело, стр. 102-103; Yin, R. (2009), нав. дело, стр. 81.

16 Yin R. (2009), нав. дело, стр. 62-63; Baxter and Jack, нав. дело, стр. 554.

17 Богдановић, М. нав. дело, стр. 103.

18 Baxter and Jack, нав. дело, стр. 554; Yin R. нав. дело, стр. 83; Богдановић, М. нав. дело, стр. 104.

19 Богдановић, М. нав. дело, стр. 105.

као и чињеницу да истраживање које се реализује применом метода случаја траје дуго (јер је реч о квалитативном истраживању), потребно је развити и примењивати континуирану, односно *секвенцијалну анализу* података. У оквиру ове анализе полази се од изворних теренских података, као и постојећих извора евиденције, који се сређују и обликују у форму систематског извештаја, чиме се стварају услови и пружа основа да се обимна прикупљена грађа сведе на меру релевантних података употребљивих за анализу.²⁰

Приликом анализе података добијених применом метода случаја, препознају се две аналитичке стратегије: описна (циљ студије је опис) и општа (циљ студије је објашњење). Описна стратегија се примењује у случајевима оскудевања у теоријском и искуственом сазнању о домену у коме се нека појава или појаве проучавају методом случаја. Општа стратегија, чији је циљ објашњење, заснива се на чвршће формулисаним теоријским претпоставкама које усмеравају целокупно проучавање и она садржи прецизније одређене циљеве студије, одређеније развијен план истраживања и прикупљања података и назначена очекивања. Позивајући се на Р. Јина, М. Богдановић наводи три поступка која се користе у оквиру општих аналитичких стратегија, а која доприносе појачавању унутрашње и спољне ваљаности у примени метода случаја. Први поступак је *поређење образаца (pattern matching)*, а Јин га сматра најпожељнијом аналитичком стратегијом за анализу, јер почива на логици поређења емпиријски заснованог са предвиђеним обрасцем (којих може бити и више). Други посебан поступак за анализу података означава се као *грађење објашњења (explanation-building)* и у њему се, за разлику од претходног поступка претпоставке о узрочним односима не изводе пре истраживања него се објашњење гради постепено. Трећи поступак за анализу података у студији случаја је означен као *анализа временских серија (time series analysis)*, а омогућава праћење временског (хронолошког) редоследа појава и могућности испитивања шта се догађа у случају да се једна карика у том ланцу прекине.²¹

Због тога што траје дуго, због тога што се користи обимна истраживачка грађа, али и због тога што му недостаје „строгост“ статистичког метода, развио се отпор према методу случаја.²² Ове али и сличне приговоре разматра и критички и аргументовано оспорава Р. Јин. Он наглашава да се у

20 Исто, стр. 106-107.

21 Исто, стр. 112-114.

22 Исто, стр. 83.

методу случаја користе и квалитативне и квантитативне технике за добијање података, а не само ове прве, као што се то често тврди. За њега метод случаја заправо представља истраживачку стратегију, налик експерименту, историји или симулацији као алтернативним стратегијама.²³

Метод случаја на делу

Као што је то већ речено у уводу, аутори овог прилога више су пута били у прилици да у својој истраживачкој пракси користе метод случаја. Одабир овог метода наметао се из више разлога. Најважнији од њих већ је горе споменут: овај метод је изузетно погодан када се ради о социолошки никако или недовољно истраженим проблемима, а ми смо се више пута сусретали управо са таквом ситуацијом. Српско друштво и иначе није довољно социолошки истражено – то је чињеница коју је тешко оспорити. Сам предмет, а то је у већини случајева било рурално друштво, упућивао је својим особеностима (мали број становника, друштво међусобног познавања, изражене црте традиционалног начина живота) на квалитативне методе. Трећи разлог је био тај што је спровођење истраживања методом случаја врло захтевно у односу на квалификације самих истраживача, док са друге стране не тражи нека недостижна материјална средства. Док вам је за озбиљно анкетно истраживање потребан повећи узорак и бројни анкетари (које не треба само платити, већ и обучити), студију случаја можете спровести и са једним или два висококвалификована истраживача који ће све своје социолошко знање и умеће концентрисати на релативно мали исечак друштвене стварности. Коначно, четврти разлог је непосредно повезан са претходним, јер вам смањена потреба за новцем и кадровима омогућава већу истраживачку слободу. Бивајући у доброј мери ослобођени притиска када се ради о избору истраживачких проблема, били смо (не увек, али често) у прилици да се бавимо оним питањима која смо сматрали друштвено значајним и која су нам била и научно и лично блиска. Нека од тих истраживања реализовали смо заједно, а нека независно једно од другог. Прво истраживање методом случаја (аутор Срђан Шљукић) реализовано је још пре више од двадесет година, са жељом да се дође до сазнања о друштвеним односима на и поводом гробља које користе становници салаша, односно о месту гробља у животу сељачког друштва сомборских салашара.²⁴

23 Yin, R. (1981), нав. дело, стр. 59.

24 Шљукић, С. Сомборски салашари гробље своје имају, у: *Сеоске цркве и гробља у Војводини*, приредио Лазић В. (2000), Нови Сад: Културно-историјско друштво ПЧЕСА.

Следило је врло комплексно вишегодишње истраживање земљорадничких задруга (Срђан Шљукић) у југоисточној Европи, прецизније у Србији, Румунији и Бугарској, у којем се метод случаја показао као једини изводљив начин истраживања. У том истраживању се настојало установити шта се догодило са земљорадничким задругама у наведеним друштвима у времену транзиције.²⁵ Социолошко истраживање руралног друштва наставили смо почетком друге деценије овог века студијом о друштвеним аспектима привредне трансформације војвођанских салаша (Срђан Шљукић и Марица Шљукић). Циљ истраживања је био да се утврде правци трансформације салаша, као и да се дође до сазнања о карактеристикама друштвених односа на салашима и о проблемима са којима се власници салаша сусрећу у своме деловању.²⁶ Премештајући фокус са села на пољопривреду, у наредном смо истраживању настојали да установимо докле је у српском друштву дошао процес трансформације традиционалног сељаштва, а на примеру (случају) једног модерног пољопривредног газдинства (Срђан Шљукић и Марица Шљукић).²⁷ Међу истраживањима у којима је кориштен метод случаја свакако најдуготрајније, најсложеније и теоријски и методолошки најутемељеније било је истраживање организационих промена у српској индустрији, које је реализовала Марица Шљукић. Циљ овог истраживања је био да се утврди реалан, као и могући степен и интензитет утицаја структурних друштвених промена на организовање индустријског рада у пост-социјалистичкој трансформацији српског друштва.²⁸

У фокусу нашег интересовања рурално друштво се нашло у још два наврата. Први од њих било је проучавање локалних сеоских заједница, односно процеса децентрализације и централизације власти када се ради о руралним областима (Срђан Шљукић и Марица Шљукић).²⁹ Овим се истраживањем желело доћи до сазнања о начину на који сеоске локалне заједнице бивају интегрисане у модерно друштво. Метод случаја примењен је и у истраживању сеоских кафана и кафића (Срђан Шљукић и Никола Волић) пре четири

25 Шљукић, С. (2009) *Сељак и задруга у равници*, Нови Сад: *Mediterran Publishing*.

26 Шљукић, С. и Шљукић, М. (2012) *Земља и људи*, Нови Сад: *Mediterran Publishing*, стр. 283-294.

27 Исто, стр. 295-307.

28 Шљукић М. (2018), нав. дело.

29 Шљукић, С. и Шљукић, М. Друштвена интеграција и децентрализација: сеоске локалне заједнице, у: *Структурне промене у савременим друштвима*, уредили Шљукић, С. и Ристић, Д. (2014), Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за социологију, стр. 119-145.

године, са идејом да се утврди какво место они заузимају у данашњем српском селу. Резултати ове последње студије објављени су у часопису *Култура*.³⁰

Метод случаја није у свим наведеним истраживањима кориштен на идентичан начин. Негде је то било у његовој развијеној форми, негде у мање развијеној, већ према циљевима који су постављени пре самог истраживања. На разлике је утицала и сложеност испитиваног проблема, али и средства и време који су нам били на располагању. У практичној примени социолошког метода истраживачи се редовно сусрећу са тешкоћама за чије је решење потребан креативан приступ. Методолошки приручници не нуде готове „рецепте“, већ најчешће само смернице општег типа, које вам помажу да се снађете у конкретним ситуацијама.

Уколико пођемо од темељног разликовања између метода појединачног случаја и метода вишеструког случаја, видимо да је овај први кориштен у три (друштвени односи на салашарском гробљу, модерно пољопривредно газдинство и друштвена интеграција локалне сеоске заједнице), а други у пет истраживања (земљорадничке задруге, привредна трансформација војвођанских салаша, организационе промене у индустрији, социјални капитал у селу, сеоске кафане).³¹ У сва три случаја у којима је примењен метод појединачног случаја постојао је веома чврст и разрађен теоријско-хипотетички оквир истраживања. Приликом истраживања друштвених односа на гробљу полазна тачка је била Мондраова теорија сељачког друштва;³² проучавање модерног пољопривредног газдинства било је ослоњено на темељна сазнања социологије села; у случају друштвене интеграције локалне сеоске заједнице био је развијен не само одговарајући теоријски, него и детаљан нормативни оквир. Отуда одабир случајева за истраживање није био превише захтеван, јер се претпостављало да теорија, ако је ваљана, мора да пружи задовољавајуће објашњење за сваки конкретан пример.

Много је сложенија ситуација била са истраживањима у којима је кориштен метод вишеструког случаја. Истраживање земљорадничких задруга у југоисточној Европи, које

30 Шљукић, С. и Волић, Н. (2016) Кафана у равничарском селу: од бирцуза до кафића, *Култура* бр. 151, Београд: Завод за проучавање културног развитка, стр. 167-183.

31 У наставку методолошке анализе наших истраживања методом случаја нећемо наводити фусноте, јер би то сувише оптеретило текст и учинило га изузетном тешким за праћење.

32 Mendras, H. (1986) *Seljačka društva*, Zagreb: Globus.

је обухватило највећи број случајева, чак 11 (једанаест), морало је да се ослони на претходне увиде у налазе агро-економиста и у медијске написе, који су заједно указали на различите облике трансформације задруга, да би затим били у могућности да одаберемо случајеве. Сличан поступак је примењен и у истраживању привредне трансформације војвођанских салаша, са тиме да је ту ослонац био на истраживањима туризмologa и на медијским извештајима. Друго истраживање по броју обухваћених случајева било је оно о организационим променама у српској индустрији. Њиме је било обухваћено шест индустријских предузећа у Србији, одабраних тако да припадају различитим секторима индустрије (текстилна, хемијска, металска, дрвна, електро/машинска и прехрамбена) и да буду различите величине. Критеријуми делатности и величине кориштени су јер су од значаја за начин организовања индустријског рада. Вреди забележити и начин одабира села Стапар за истраживање сеоских кафана/кафића у равничарском селу (три старе кафане, тј бирцуза и три модерне, односно кафића – практично потпун обухват). Ограничено време и ослонац искључиво на средства аутора овде су захтевали да се прикупљање података спроведе на најбржи и најјефтинији могући начин – а за то је село Стапар било идеално.

Значајно је теже класификовати наше истраживачке подухвате у односу на циљеве истраживања. Ту се сусрећемо са нечим што бисмо могли назвати „проклетство идеалног типа”, односно са чињеницом да је у емпирији немогуће пронаћи „чист” идеалан тип, већ само мешовите случајеве, са доминацијом неког од типова.³³ Сва су наша истраживања садржавала као циљ (дубинску) дескрипцију, али су се присутност експланације и експлорације као циљева у њима разликовали. Истраживања земљорадничких задруга и салаша била су заиста пионирска у социолошком смислу, тј. код њих је апсолутно преовладавао елемент (социолошке) експлоративности. Једноставно, ту се није могло поћи ни од теорије, ни од претходних истраживања, јер их није било. Релативан баланс између експлораторности и експланаторности може су уочити код свих осталих истраживања. Свуда су постојали и теоријски темељ и претходна истраживања. Пошто су претходна истраживања у случају организационих промена у индустрији била доста временски удаљена (датирају још из времена СФР Југославије), то је овом истраживању дало и експлораторни карактер; у случају сеоских кафана, претходна истраживања су се тицала урбаних области, што је значило да је истраживање кафана на селу

33 Овде мислимо на идеалне типове у Веберовом (M. Weber) смислу.

имало и експлораторне циљеве. Експланација је као циљ била присутна у истраживањима са једним случајем (гробље, модерно пољопривредно газдинство и интеграција локалне сеоске заједнице), али је и ту било елемената експлораторности, просто због тога што се овим питањима у српској социологији мало ко (или нико није) бавио.

Као што смо већ раније у тексту истакли, једна од најважнијих одлика метода случаја јесте велики број извора података и то истовремено оних из секундарних извора и оних прикупљених путем одговарајућих техника за прикупљање података. У сваком од реализованих истраживања методом случаја постојала је и једна и друга врста података. Најчешћи начини за креирање сопствене евиденције били су непосредно посматрање и интервју. Непосредно посматрање било је кориштено у свим истраживањима осим једног (интеграција локалне заједнице). Оно је у свим случајевима било систематског карактера, а белешке сачињене током непосредног посматрања биле су често од кључног значаја за правилно разумевање истраживаног проблема. У пет истраживања радило се о посматрању без учествовања, док је у једном (друштвени односи на и поводом гробља) била реч о посматрању са учествовањем.

Интервју је примењен у свим горе наведеним истраживањима. Углавном је то био полуструктурисани тип интервјуа, који се показао као довољно еластична форма у истраживањима која су имала и експлораторне циљеве и то због тога што је омогућавао допуне и варијације у току самог прикупљања података. На „непознатом терену” таква могућност је нама као истраживачима остављала „одрешене руке” да коригујемо и допуњавамо основу за разговор на лицу места, у складу са сопственом проценом значаја доласка до одређених података. Строжа форма, односно структурисани интервју, кориштена је у проучавању сеоских кафана да би се добили подаци од власника кафана/кафића. Занимљиво је да је у истом истраживању кориштен и неструктурисани интервју, али за другу врсту испитаника, тј. за кафанске госте и познаваоце кафанског живота у селу.

Структурисани интервју кориштен је и у истраживању организационих промена у индустрији и то у комбинацији са упитником као инструментом. Оваква комбинација техника за прикупљање података иначе је веома честа у друштвеним наукама.³⁴ Интервјуом су прикупљени подаци од менаџера одабраних индустријских предузећа (случајева), а анкетом

34 Bryman, A. (2006) Integrating quantitative and qualitative research: how is it done, *Qualitative Research*, Vol. 6, No. 1, pp. 97-113.

од радника. Узорак за анкету био је вишеструко стратификован: према полу, узрасту, образовању, радном месту и годинама радног стажа.

Осим непосредног посматрања, интервјуа и анкете, подаци су добијани и из секундарних извора, као што су одговарајућа научна литература, статистика, различите монографије, документи одговарајућих организација (статути, уговори и сл), подаци привредних комора и задружних савеза, медији, итд. У више случајева направили смо и већи број фотографија на терену. Број извора података по истраживању кретао се од четири до једанаест, у зависности од сложености истраживања и доступности извора. Најбројнији су били извори података за најсложеније истраживање методом вишеструког случаја, оно о организационим променама у индустрији. У њему су кориштени следеће извори: структурирани интервју, упитник, непосредно посматрање, архивска грађа, монографије предузећа, резултати интерних фабричких истраживања, подаци и евиденција самих предузећа, подаци о стратегији будућег пословања, подаци са официјелних интернет сајтова предузећа, затим из привредних комора и из медија.

Свако од истраживања имало је свој протокол, који се показао као веома користан, не само када се ради о процедурама за прикупљање података, већ за целокупан истраживачки поступак. Протокол заправо води истраживача кроз цео процес, не дозвољавајући му да „залута” или да нешто заборави у правој „шуми” информација; добро промишљен протокол је незаменљив инструмент када се ради о методу случаја. Треба, међутим, рећи и то да нема тог протокола којим се може баш све предвидети. На терену, током истраживања, више пута смо били у прилици да оно што је било предвиђено протоколом прилагођавамо конкретним (непредвиђеним и често непредвидивим) околностима на које смо наилазили. Ово је посебно био случај у оним истраживањима која су имала наглашенији експлоративни карактер. То је и разумљиво, јер улазак на „непознат терен” тражи више сналажења „на лицу места”.

Експлоративност реализованих истраживања је нагласила и потребу за секвенцијалном анализом. Обиле података које је долазило из више различитих извора захтевало је сређивање и анализу „у ходу”, како би се могло наставити са радом на прави начин и како би закључци били боље утемељени. Отуда је, током прикупљања података, требало повремено стати и „узети ваздух”, односно средити и анализирати до тада добијене податке. Метод случаја тражи континуиран, али и разноврстан рад истраживача, као и њихову сталну

будност и отвореност за ново, како у смислу извора података, тако и у смислу сазнавања и разумевања друштвеног живота.

Да се дотакнемо на крају и теренских искустава која смо имали и која су углавном била пријатна. У већини случајева људи са којима смо на терену долазили у контакт имали су разумевања за оно што радимо. Чак и када је разумевања било мање или када је оно потпуно изостајало, теренски рад нам је омогућио да стекнемо непоновљива искуства друштвеног света, што није могло да буде без ефекта на разумевање друштвених појава и процеса. Седети на клупици у препуним просторијама црквене општине, интервјуисати гробара у његовом скромном стану, обилазити војвођанске салаше и њиве, разговарати сатима са земљорадницима, улазити (тешком муком) у индустријска предузећа и тамо прикупљати податке од менаџера и радника, упознавати власнике сеоских кафана и њихове госте – све је то било део нашег теренског рада у којем смо успостављали и у социолошком и људском смислу вредне друштвене контакте.

Закључак

Метод случаја је веома сложен социолошки метод, који подразумева већи број поступака за прикупљање података и велики број извора података. Посебно је погодан у ситуацијама у којима се социолог-истраживач налази на социолошки непознатом „терену” (у смислу проблема, али и предмета), јер се његовом применом чува целина истраживане појаве, њен релевантни контекст и динамички карактер. Овај метод свакако има и одређене недостатке, али се они могу отклонити ако су их истраживачи свесни. Оно што метод случаја сигурно пружа онима који га користе јесте дубински увид у истраживану појаву услед мноштва различитих података који се о њој прикупљају. Та чињеница бива појачана уколико се као технике прикупљања података користе непосредно посматрање и интервју. Данас је у науци распрострањено анкетно прикупљање података, што не подразумева нужно лични контакт истраживача са испитаницима, нити његов непосредан боравак на терену. У том случају, мање или више обучени анкетари су посредници између истраживача и испитаника. Анкетари не морају нужно да буду упознати са свим детаљима истраживања, а није неопходно ни да познају сву сложеност истраживачког проблема. Због тога не могу бити довољно флексибилни на терену, а сасвим је могуће да им могу промаћи неки потенцијално релевантни детаљи (информације). Осим тога, неретко се у процесу прикупљања података користе електронске базе из којих се селекутују

испитаници, којима се потом електронским путем прослеђују упитници. Дакле ни у овом случају нема непосредног контакта истраживача са тереном и испитаницима. За разлику од метода случаја, кабинетско састављање упитника и координација рада анкетара не могу да пруже контакт са живим друштвеним светом, што у проучавању друштвених појава и процеса сматрамо посебно важним.

ЛИТЕРАТУРА:

Baxter, P. and Jack S. (2008) Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers, *The Qualitative Report*, Vol. 13, No. 4, pp. 544-559.

Богдановић, М. (1993) *Методолошке студије*, Београд: Институт за политичке студије.

Bryman, A. (2006) Integrating quantitative and qualitative research: how is it done, *Qualitative Research*, Vol. 6, No 1, pp. 97-113.

Eisenhardt, K. M. (1989) Building Theories from Case Study Research, *The Academy of Management Review*, Vol 14, No 4, pp. 532-550.

Милић, В. (2011) *Основи методологије искуственог истраживања у друштвеним наукама*, Београд: Завод за проучавање села.

Шљукић, М. (2018) *Фабрика*, Ново Милошево: Банатски културни центар.

Шљукић, С. Сомборски салашари гробље своје имају, у: *Сеоске цркве и гробља у Војводини*, приредио Лазих, В. (2000), Нови Сад: Културно-историјско друштво ПЧЕСА.

Шљукић, С. (2009) *Сељак и задруга у равници*, Нови Сад: *Mediterran Publishing*.

Шљукић, С. и Волић, Н. (2016) Кафана у равничарском селу: од бирцуза до кафића, *Култура* бр. 151, Београд: Завод за проучавање културног развитака, стр. 167-183.

Шљукић, С. и Шљукић, М. (2012) *Земља и људи*, Нови Сад: *Mediterran Publishing*, стр. 283-294.

Шљукић, С. и Шљукић, М. Друштвена интеграција и децентрализација: сеоске локалне заједнице, у: *Структурне промене у савременим друштвима*, уредили Шљукић, С. и Ристић, Д. (2014), Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за социологију, стр. 119-145.

Yin, R. (1981) The Case Study Crises: Some Answers, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 26, No. 1, pp. 58-65.

Yin, R. (2009) *Case Study Research – Design and Methods*, SAGE Publications, Inc.

Srđan Šljukić and Marica Šljukić
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy –
Department of Sociology, Novi Sad

CASE STUDY RESEARCH –
CONCEPT AND PRACTICE

Abstract

This paper deals with case study research as a qualitative method that has not been much written about in the Serbian sociology. In the first part, the authors discuss the very concept of case study research, its main forms, features and limits. Case study research is especially convenient for researches on a sociologically “unknown” terrain, and one of its main features is the use of numerous qualitative and quantitative data gathering techniques. In the second part of the paper, a methodological analysis of the research the authors conducted using case study method is presented. Differently from some other methods, case study research usually offers a closer contact with the real and live social world.

Key words: *case study research, multiple case study research, qualitative methods, research experience*

Јелена Меркур, *Времењев*,
акрилик на платну, 80×40 цм, 2019.